

Петро Ричков

ПРОСТОРОВА ЕВОЛЮЦІЯ ВОЛОДИМИРА-ВОЛИНСЬКОГО: ВІД ВИТОКІВ ДО КІНЦЯ ХІХ СТ.

Історична своєрідність міста Володимира на Волині, як і будь-якої іншої пам'ятки містобудівного мистецтва з офіційним статусом [1], не є механічною сумою окремо взятих архітектурних пам'яток. На вищому, тобто загальноміському таксономічному рівні першорядне значення отримують його розпланувальні, структурно-просторові характеристики, обумовлені сукупністю композиційних зв'язків поміж усіма існуючими елементами міської забудови. Такий аналіз передбачає ознайомлення не лише з міськими вулицями та площами, з розташованими на них архітектурними об'єктами, але й з природно-ландшафтною ситуацією, зважаючи на яку місто виникло і сформувалося саме так, а не інакше.

Власне, природно-ландшафтні обставини завжди були засадничим чинником давньоруського містобудування, який обумовлював не лише вибір найзручнішого місця для заснування поселення, але й просторові особливості подальшого розвитку його розпланувальної структури. При цьому мали враховуватися щонайменше декілька основних природних факторів: зручний рельєф, близькість стабільного природного водотоку (ріка), джерела питної воли, доступність основних будівельних матеріалів (ліси), можливість сільськогосподарського освоєння найближчих околиць, а також наявність природних острівних або мисовидних підвищень ландшафту з достатнім потенціалом для фортифікаційного будівництва.

Як і переважна більшість давньоруських міських поселень, Володимир-Волинський виник і розбудовувався на місцевості, ландшафтні особливості якої ніби самою природою були щонайліпше запрограмовані задля широкомасштабної містобудівного процесу – спочатку обмеженого невеликою територією, а згодом захоплюючого все більші обшири. Місто розташувалося на правому березі річки Луги [2] поблизу впадіння до неї невеликого правого притоку під назвою Смоч. Обидві ріки мали доволі широкі заплави, де просторі лугові ділянки перемежувалися з багnistими мочарами, які теж були одним з потенційних захисних факторів. В історичному вимірі меандрові річкові русла Луги та Смочі постійно змінювали свій напрямок,

що добре помітно, наприклад, при співставленні найдавніших картографічних зображень Володимира з сучасною гідрографічною ситуацією. Серед причин таких змін могли бути як об'єктивні природні метаморфози, так і антропогенні впливи, зокрема використання їх у фортифікаційних та господарських цілях, періодичне насипання та ліквідація гребель. Враховуючи загальну тенденцію в змінах природного середовища протягом останніх століть, можна висловити припущення, що в давньоруську добу і Луга, і Смоч були значно повноводнішими, а тому справляли значно активніший вплив на просторове структурування міста.

Ясна річ, всі головні просторово-розпланувальні параметри Володимира-Волинського на ембріональному рівні були закладені ще в давньоруську добу, хоча літописні джерела подають нам вкрай обмежені відомості стосовно початків просторової еволюції міста. Тому вирішальне значення для гіпотетичного з'ясування етапності в забудові княжого Володимира мають нині існуюча топографія міста з її своєрідним природним ландшафтом, більш деталізовані люстрації XVI-XVIII ст., матеріали сучасних археологічних досліджень, перші фіксаційні плани міста.

Першу спробу комплексного дослідження стародавньої топографії Володимира-Волинського підійняв ще у міжвоєнну добу Олександр Цинкаловський, в результаті якої з'явилася його добре відома картографічна реконструкція під назвою «Плян м. Володимира», опублікована в 1937 році [3] (рис. 1). Передрукований згодом багатьма авторами, цей дослідницький документ увібрав у себе результати багатолітньої праці відомого історика та археолога з точки зору просторової локалізації усіх природних, архітектурних та археологічних об'єктів на теренах міста разом з його найближчими околицями. Разом з тим цілком очевидно, що О. Цинкаловський не ставив собі за мету еволюційний аналіз і в цьому сенсі його реконструктивний план виявився статичним зводом на одній топографічній підоснові різночасових об'єктів, «прив'язаних», до того ж, до розпланування міста станом на 1930-і роки. Ця та деякі інші слабкі сторони плану О. Цинкаловського були критично зауважені П. Раппопортом [4].

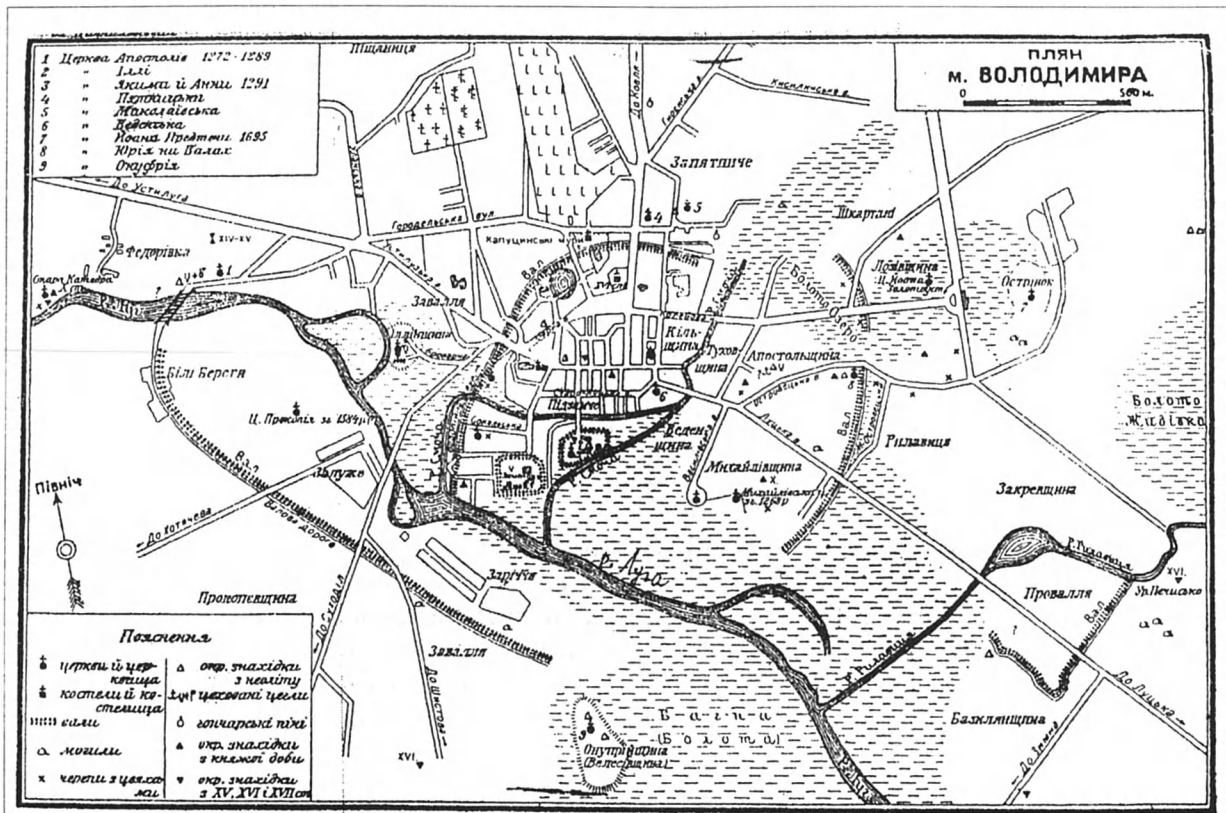

Рис. 1. «Плань города Владимира». З фондів РДВІА.

Графічна реконструкція ландшафтно-фортифікаційного комплексу Володимира-Волинського давньоруської доби була згодом здійснена самим П. Раппопортом [5] (рис. 2). Однак, відчуваючи явний брак першоджерельної бази, автор оминув питання розвитку цього комплексу у часі, обмежившись узагальненим відтворенням ситуації, яку можна було безпомилково локалізувати, однак яка, скоріше за все, склалася вже на кінець XIII – початок XIV ст. Узагальнений план П. Раппопорта був згодом доопрацьований і опублікований Т. Трегубовою (рис. 2) разом з її власною гіпотетичною реконструкцією загального вигляду міста [6].

Графоаналітичний метод О. Цинкаловського, адаптований до аналізу чотирьох історичних періодів в історії Володимира, був застосований також колективом волинських дослідників на чолі з М. Кучинком в монографії «Історія міста Володимира-Волинського від найдавніших часів до середини XX ст. (у світлі соціотопографії)» [7]. В цій праці авторам вдалося звести до купи і проаналізувати значний фактографічний масив дослідницької інформації в широкому хронологічному діапазоні, створивши таким чином найповніший на сьогоднішній день компендіум історичних знань про місто. Втім разом з незаперечними здобутками ця праця успадкувала і певні вади самого методу –

в першу чергу статичний підхід до ілюстрування містобудівної топографії, схематизм просторової локалізації окремих об'єктів.

Підсумовуючи вищесказане, можна констатувати, що доволі тривала, більш ніж трьохсотлітня історія містобудівного розвитку княжого Володимира з кінця X до початку XIV ст. в науковій літературі віддзеркалена статично – на той момент, коли місто вже мало розвинену архітектурно-просторову структуру, тобто станом на кінець XIII ст. Однак не підлягає сумніву, що ця просторова структура не виникла відразу, тобто моментально. За чималий відрізок часу вона мала би пройти і пройшла певні стадії в своєму розвитку – і не лише прогресивні. Безумовно, був і регресивний рух, викликаний неодноразовими насильницькими руйнаціями, особливо в роки татаро-монгольської експансії. Не можна забувати і про руйнівні наслідки стихійних лих – повеней, буревіїв, пожеж і навіть землетрусів.

Звичайно, для абсолютно достовірного з'ясування цієї стадіальності, на жаль, бракує достовірної інформації. Однак, виходячи з цілком допустимих аналітичних аналогій з іншими давньоруськими містами, і враховуючи фактичне ландшафтно-просторове структурування міста, все-таки видається доцільною і, головне, можливою спроба увияти хоча би гіпотетично генеральну

тенденцію розвитку міста з кінця X до початку XIV ст., тобто в давньоруську добу. Логіка цієї еволюції значною мірою може бути підказана виразним розчленуванням міста в кінці XIII – на початку XIV ст. на чотири окремішні ландшафтно-просторові зони: дитинець (згодом замок), посад-пригородок (згодом єпископський замочок), посад на правому березі Смочі, посад на лівому березі Смочі. Відповідно до послідовності цього переліку площі кожної з цих зон послідовно і доволі помітно збільшуються – приблизно від 1,5 га [8] (дитинець) до 30 га (зона посаду на лівому березі Смочі), а уявна лінія, що по чергово поєднує центри рівноваги цих зон, тяжіє до спіралевидної форми. Звідси, на наш погляд, може бути сформульована гіпотетична тристадійність в просторовому розвитку княжого Володимира (рис.3).

Перша стадія, на наш погляд, була пов'язана з вихідним етапом розвитку поселення міського типу (кінець X – середина XII ст.), коли Володимир ще залишався маргінальним, повністю залежним від Києва. Вже на початку цієї стадії відбулася просторова фіксація його функціонального ядра – дитинця з князівською резиденцією, тоді як прилегла посадська частина була розвинена ще слабо і обіймала, імовірно, сусіднє узвишся з західної сторони. Вже тоді місто мало або, принаймні, набуло невдовзі двочленну просторову композицію, яка складалася, по-перше, з автономного укріпленого дитинця з помешканням князя і його челяді та, по-друге, з безпосередньо прилеглого до дитинця посаду (пригородку), заселеного переважно ремісниками, купцями та іншим служилим людом.

Подібна двочленність була типовою для переважної більшості давньоруських міст – і не лише для постійних осередків князівської влади. Звичайно, посадська частина теж могла мати власний захисний кордон, хоча і в силу своєї більшої довжини, і в силу іншого стратегічного значення цей кордон не вирізнялася такою оборонною міццю, яку мали «городи». Роль посадських укріплень полягала скоріше в забезпеченні контролю над доступом на територію міста в мирний час. Однак коли справа доходила до серйозних воєнних протистоянь то посади, як правило, ставили легкою здобиччю агресора, а їх мешканцям в кращому випадку доводилося ховатися і боронитися в князівському дитинці.

Власне городище-дитинець як функціональне ядро Володимира обіймало доволі просторий пагорб острівного типу, східна сторона якого майже впритул омивалася течією річки Смочі – правої притоки Луги. З півночі та заходу від материкового узвишся територія городища відділялася глибокою при-

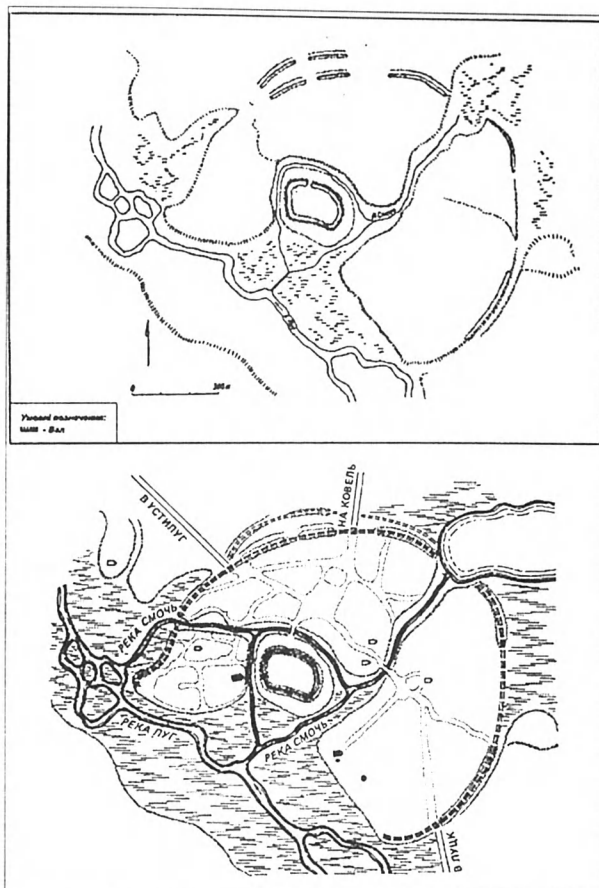

Рис.2. Топографічна локалізація Володимира в давньоруську добу. За П. Раппопортам (вгорі); за Т. Трегубовою (внизу).

родною улоговиною, яку неважко було поглибити і, наповнивши водами тієї ж Смочі, перетворивши її на додатковий захисний кордон. Що, очевидно, і було зроблено, хоча сучасна гідрологічна ситуація цієї території суттєво видозмінена і дозволяє лише здогадуватися про такі трансформації.

Впритул до західної сторони городища-дитинця прилягав ще один пагорб напівострівного типу, також захищений з півдня багнистою місциною обабіч русел Луги та Смочі. і також відокремлений від північної напольної сторони широкою улоговиною. Це пониження рельєфу можна бачити ще й сьогодні, а первісно воно теж дозволяло облаштування штучного рову з наповненням його водою Смочі та Луги [9]. Отже існують підстави вважати саме цю ділянку вихідною в подальшому просторовому розвої посаду (окільного міста). Функціональний зв'язок між дитинцем та посадом на цій стадії, очевидно, міг здійснюватися по найкоротшому напрямку. Невипадково саме в цій посадській зоні було споруджено мурований Успенський храм.

На першу згадку про існування у Володимирі оборонних стін, веж та заборол натрапляємо

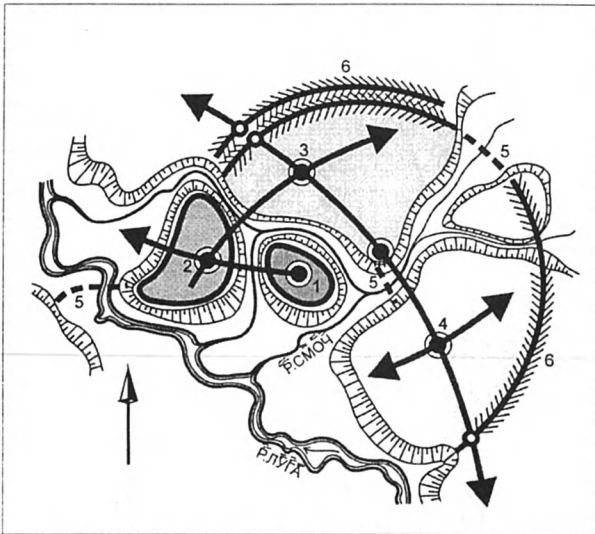

Рис.3. Володимир. Гіпотетична схема просторового розвитку міста в X-XIV ст.:

1 – дитинець; 2 – пригородок; 3 – посад XI – 1-ї пол. XII ст.; 4 – посад 2-ї пол. XII – XIII ст.; 5 – греблі; 6 – земляні вали. Опрацювання автора.

в літописі лише під 1099 р. в контексті чергової міжусобної сутички, коли було вбито Мстислава Святополковича: «... підступили вони до города під вежами, а ті билися з городських стін» [10]. Відомо також, що вже тоді до «города» можна було потрапити лише через укріплені ворота. З цих лаконічних відомостей не впливає достеменно, дитинцю чи посаду належали згадані елементи фортифікації. Більш імовірним видається, однак, що мова йшла про сам дитинець.

Другий, набагато інтенсивніший етап в розвитку міста був зумовлений суспільно-політичною автономізацією Володимира (II-а пол. XII – сер. XIII ст.), що зумовило стрімке розростання посаду на правому березі Сможі і появою навколо нього надійних укріплень з власними брамами, згаданими в 1156 р. Літописець, описуючи чергову облогу міста, подає навіть назви цих міських воріт: «... Юрій став коло Гридшиних воріт, а Ярослав коло Київських воріт, біля лугу». Звідси впливає, що станом на середину XII ст. укріплена посадська зона значно зросла і обмежувалася з напольної північно-західної сторони штучним оборонним кордоном, який на сході проходив по правому березі Сможі. Вираз «біля лугу» міг означати не що інше, як вказівку на розташування воріт по лінії примикання річкової заплави до прибережного схилу. Точна просторова диспозиція цих воріт, на жаль, залишається нез'ясованою, однак видається дуже правдоподібним, що вони знаходилися на одній лінії «схід – захід», замикаючи таким чином

новосформовану функціонально-просторову вісь окільного міста, яка в свою чергу була зумовлена напрямком двох головних під'їзних шляхів. Ця вісь виявилася надзвичайно витривалою і дійшла до наших днів у вигляді більш-менш точно збереженого напрямку вулиці Данила Галицького [12].

Щоправда, в новітніх літературних джерелах можна зустріти також посилання на існування в княжому Володимирі третьої міської брами під назвами П'ятницької або Зап'ятницької, яка мала розташовуватися на північному відтинку посадських укріплень за напрямком сучасної Ковельської вулиці [13]. Втім, на нашу думку, ця брама мала більш пізнього походження з литовської доби, позаяк розташована поблизу П'ятницька церква [14], з якою пов'язана і сама назва цих воріт, вперше згадується лише в II-й пол. XV ст. [15]. До того ж неможливо собі уявити, щоб нападники, про яких йшлося в літопису, лишили без блокування ще якогось третього, важливого в'їзду до міста.

На випадок якихось несподіваних загроз і непередбачених обставин, або у разі просто безвихідного становища під час облоги в дитинці-городищі був передбачений потайний вихід через підземний хід, про що теж існує більш-менш достовірний згадка у літописному списку [16]. Цією «дырею градною», очевидно, не раз доводилося утікати знатним особам та рядовим городянам, спасаючи своє життя перед смертельною загрозою, що виходила не лише від іноземних вояків, і навіть не стільки від них, скільки від спраглої до володарювання та наживи князівської рідні.

Менш ніж за кілометр від городища, вище по течії Сможі розташовувалося велике заболочене озеро, водами якого власне і живилася ця річечка. Згідно переказів воно ніколи не замерзало і могло слугувати також одним з природних захисних кордонів міста з північного сходу. Знову ж таки, виходячи з фортифікаційних потреб, неважко змодельювати оборонний потенціал цієї ландшафтно-гідрологічної ситуації. Достатньо було б нижче по течії Сможі насипати греблю висотою в декілька метрів, і утворився би величезний став, берегова лінія якого здатна була б підсилити майже третину довжини міського оборонного кордону. Чи здійснювалася подібна операція в ті часи – про те ми можемо лише здогадуватися, але про факт існування такої греблі у XVI ст., щоправда дещо вище по течії Сможі, відомо достеменно.

Разом з тим підвищені частини навколишнього ландшафту давали достатньо простору для потреб територіального розвитку посадської зони міста – перш за все в північно-західному та південно-

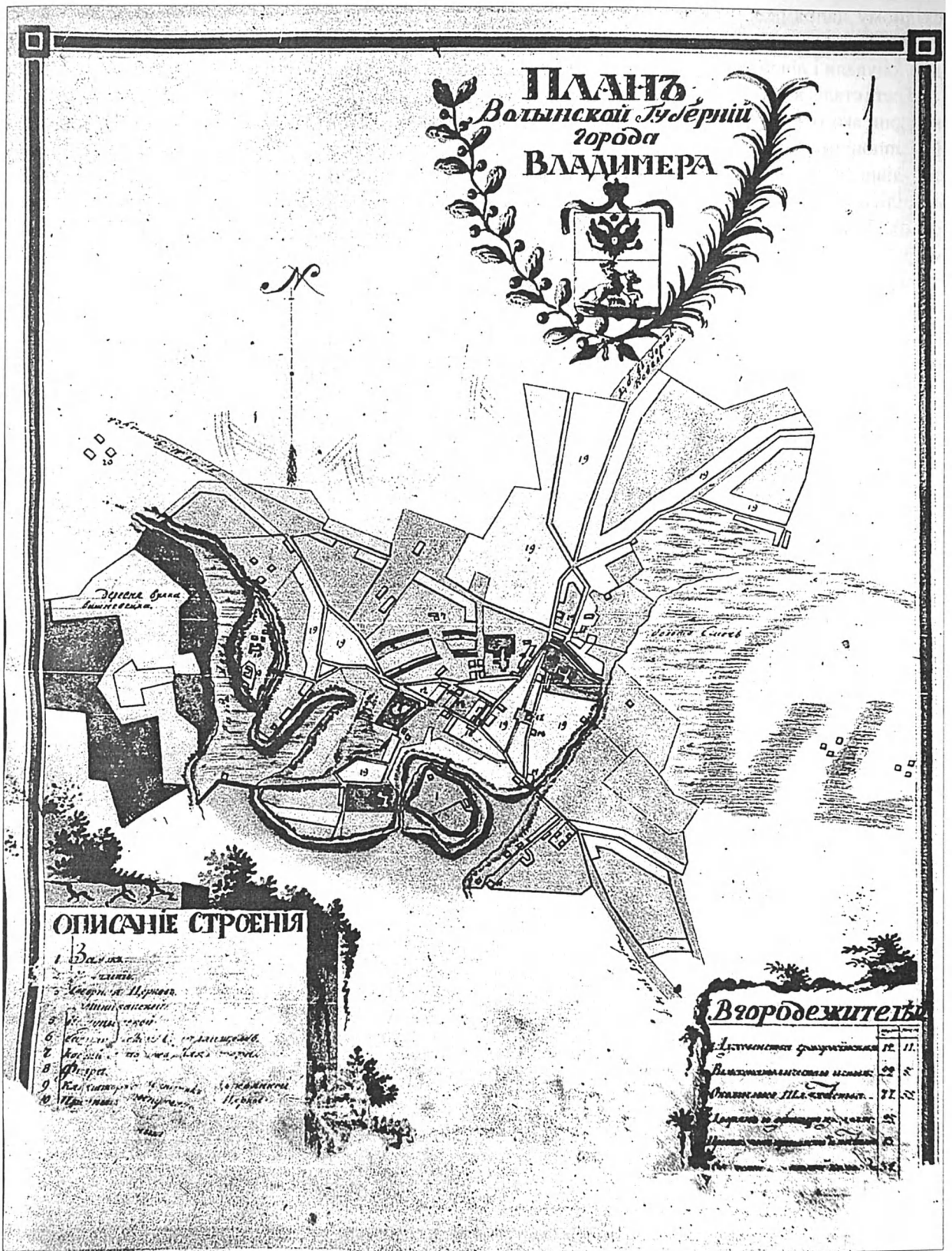

Рис. 4. «Планъ Волынской губерніи города Владимира». З фондів РДА.

східному напрямках. Такими ж можливостями, хоча і значно скромнішими, для розбудови міста диспонували і лівобережні території Луги.

Третя стадія в розвитку міста, зовнішні оборонні кордони якого, власне, і були зафіксовані на схемі П. Раппопорта, завершила процес формування містобудівної структури давньоруського Володимира як цілісного просторово-розпланувального утворення. Земляні укріплення окольного міста отримали в плані форму наближену до півкільця, яке обома своїми кінцями безпосередньо примикало до берегів Луги, охоплюючи місто з усіх боків, окрім південного, де пролягало річкове русло. Лише один невеликий розрив кільцевого оборонного кордону був на півночі – там, де до міста підступали мочари з витоків річки Смоч.

Важко сказати однозначно, коли саме цей процес добіг кінця – ще в домонгольську добу чи, може, вже після неї. Виходячи з того, що ціла низка унікальних мурованих храмів, рештки яких відкриті археологічними розкопками на лівому березі Смочі, гіпотетично датуються II-ю пол. XII – поч. XIII ст., очевидно, що містобудівне освоєння цієї території відбулося ще до татаро-монгольської навали. Про довершеність і масштабність міської забудови в 1231 році висловився і угорський король Андрій під час вдалого походу на руські землі, про що збереглися літописні свідчення. «І коли він прийшов до Володимира, він здивувавшись, сказав «Города такого я не знаходив навіть у німецьких землях», – такий він був з оружниками, що стояли на нім: блищали щити і оружники, подібно до сонця» [19].

Шкода, заподіяна місту татаро-монголами, була дуже відчутною. Чималих зусиль потребувало відновлення одних лише оборонних рубежів, спалених і розритих в 1259 р. Звичайно, шлях до відродження пролягав через відтворення раніше існуючої інфраструктури. Не можна також виключати, що паралельно відбулися певні її трансформації та доповнення. Можливо, одним з таких доповнень стала друга лінія земляного валу та рову в північній, найбільш вразливій частині міського оборонного кордону. Про те, що місто продовжувало активно розбудовуватися і в II-й пол. XIII ст., говорять також літописні характеристики численних будівельних ініціатив князя Володимира Васильковича, який «багато городів поставив після отця свого» [20], та його наступника Мстислава Даниловича, який у Чорторийську заклав «башту кам'яну» [21].

Не можна обійти увагою місцеві перекази, які здавна доволі твердо підтримували розповсюджену версію про те, що за часів свого найвищого підйому в XIII ст. місто займало значно більший обсяг те-

риторії, ніж у сучасну добу. Зокрема, в краєзнавчій літературі іноді стверджується, що навіть Зимно, віддалене тепер від Володимира майже на п'ять кілометрів, в XII – XIII ст. було його складовою частиною [22]. Очевидно, що подібні твердження є досить маловірогідною гіперболізацією просторових кордонів Володимира. Втім такі перекази, на думку О. Цинкаловського, могли все-таки мати під собою певне підґрунтя, але відносити їх слід до тих ще давніших часів, коли вздовж річки Луги існувало ціле пасмо взаємопов'язаних поселень під спільною назвою Лодомерії (Людомерії) [23]. Не виключено також, що в часи свого максимального розвою давньоруський Володимир дійсно мав доволі розвинену навколишню заміську інфраструктуру з численних сільськогосподарських та ремісничих осад, які справді могли обіймати доволі значні терени навколо міста в радіусі декількох кілометрів. Однак ця інфраструктура, тісно пов'язана з містом функціонально, ніколи не належала йому в просторовому сенсі.

Після смерті останнього галицько-волинського князя Юрія II місто, як і вся Волинь, перетворюється на об'єкт гострого суперництва Польщі та Литви і вступає таким чином в довготривалу смугу якщо не деградації, то принаймні депресивного існування, – аж до того моменту, коли Волинь нарешті інкорпоровалася до складу Великого князівства Литовського. Втім, роки воєнно-політичного суперництва мали для Володимира і деякі «конструктивні» висліди. Йдеться, зокрема, про спробу польського короля Казимира Великого створити на своїх східних землях декілька стратегічних, добре укріплених оборонних пунктів. Одним з них мав стати колишній володимирський дитинець.

Роботи по спорудженню цього, умовно кажучи, «казимирівського» замку розпочалися в 1368 р. під патронатом королівського ленника, князя Олександра Коріатовича. Старі дерев'яні укріплення були понижені, земляні вали перепрофільовані і частково розриті, а на їх місці почали будувати величний і надійний замок з каменю та цегли. З королівської скарбниці на ці цілі було виділено більше трьох тисяч гривень срібла, а безпосереднім керівником трьох сотень робітників був священник Вацлав з Тенчина [24]. Роботи тривали два роки, але були призупинені у зв'язку зі смертю короля. Цією обставиною скористалися литовські князі Любарт та його брат Кейстут і обложили ще не закінчений замок. Втім, навіть у такому недовершеному вигляді замок давав можливість своїм захисникам успішно витримувати облогу. Однак невдовзі був

Рис. 5. «Планъ города Владимира». З фондів РДВІА.

зданий литовцям наляканим комендантом замкової залози Петрашем Турським.

Захопивши недобудований замок в такий легкий спосіб, литовці з невідомих причин поруйнували його [25]. Очевидно, основним мотивом руйнації була невизначеність з приналежністю Володимира, який в II-й пол. XIV ст. перебував то під польською, то під литовською владою, тоді як сусідній Луцьк з 1340 р. став фактично постійним владним осередком Литви. Звісно, що за таких обставин Любарт просто побоювався мати поблизу таку постійну неприязельську загрозу, якою могла б стати ця польська твердиня у Володимирі.

Як мав виглядати цей «казимирівський» замок і яке було його розпланування, про те не збереглося жодних детальних відомостей. Беручи до уваги, що приблизно в той же час Любарт розпочав будівництво мурованого замку в Луцьку, можна допустити певну подібність архітектурних засад цих двох новобудов. Тобто і у Володимирі це мав би бути мурований замок баштово-стінового типу з замкнутим внутрішнім простором, з грубими пряслами достатньо високих стін з бланкуванням, з ще вищими квадратними баштами, розташованими в найбільш відповідальних точках захисного кордону. І володимирський, і луцький муровані замки споруджувалися на місцях давньоруських дитинців, практично повторюючи їх форму і розміри (1,5 і 1,1 га відповідно).

Сьогодні не існує жодного видимого фрагменту володимирського замку, який би нагадував про невдачу замкобудівну спробу в кінці 1360-х рр. Лишилися лише невидимі підземні рештки, на які час від часу натрапляють археологи. Так, декілька археологічних експедицій, очолюваних М. Кучинком та М. Малевською, відкрили по внутрішньому периметру земляного валу характерні конструктивні частини – фундаменти та рештки стін товщиною від 2,5 м до 3,8 м, а також підмурки двох квадратних веж – північно-західної та південно-східної [26]. Остання, мурована з рваного вапняку, мала в плані зовнішні розміри 11 x 11 м, які хоч і не набагато, але все-таки перевершували горизонтальні габарити будь-якої з трьох башт луцького замку Любарта.

Звісно, після втрати замкових мурів місто не могло довгий час лишатися без власного укріпленого ядра. Невдовзі на зміну знищеним мурованим конструкціям замку прийшли дерев'яні [27]. В описі замку від 1545 р. говорилося, що замок цей після пожежі стоїть вже більше ста років і ніколи його наново «не роблено» [28]. В люстрації володимирського дерев'яного замку від 1552 р. зазна-

чено дещо інакше, а саме, що цей «замок з дерева дубового від вісімдесяти літ справою городничого П. Солтана роблений» [29], тобто приблизно в 1470 р. Що було перед тим, невідомо. Імовірно, городничий «робив» новий замок після якоїсь насильницької чи то стихійної руйнації попередньої дерев'яної споруди, і можливо, навіть не цілком заново, а лише відбудовував за взірцем втраченого.

Значно детальнішу інформацію про замкові та загальноміські укріплення Володимира отримуємо з середини XVI ст., коли почали складатися описи їх фактичного стану.

Перша детальна люстрація («попис») Володимирського замку за розпорядженням польського короля Сигізмунда-Августа була проведена в 1545 р. уповноваженими на те єпископом Луцьким та Берестейським Юрієм Фальчевським разом з дяком господарським Левом Паткевичем-Тишкевичем. Цей дуже інформативний документ був занесений до Литовської метрики, а вже в XIX ст. був неодноразово опублікований. Найціннішим є те, що він складений на підставі безпосереднього огляду на місці та обстеження системи замкових та загальноміських споруд, серед яких були мости, вежі, вали, городні, міські ворота тощо [30].

Окрім власне містобудівної інформації цей документ дуже цікавий ще й своїми мовними рисами, які яскраво демонструють тогочасну версію «руської» (староукраїнської) мови в характерних її проявах. А тому варто навести цілий фрагмент цього унікального тексту, переведений з латинської літератури на кириличну з максимально можливим збереженням лінгвістичних особливостей оригіналу. Стосується він окольного міста та його укріплень.

«... Виділося нам справу і рядності [31] Міста Володимирського осмотрегі какся в собі обиходіт, а которий способ і оборону к часу потребному маєт і чого потребуєт абихмо вмілі Господарю Його Милості о том повідіті. А так вземши з собою Князя Старосту Володимерского [32] і нікотерих Земян [33] езділі есмо около всего міста, смотречи работи паркановое і ровув і валув, і віделі есмо два вали високіх, а два рови глибокіх, которийі сут з стародавних часув копани і справовани, великім коштом і накладом, почав от речкі на імя Смочи аж до ставку і до рекі великое, которую називають Лугом, а ідет с одное стороны втіраючи Міста і Замку. І поведано, іж передтим на том містцу, куді паркан ідет, Замок окольний бивал, а тиі рови около Замку билі сипани і тепер ещо добри суть, ніжлі гребля оного ставу, где оній рови оперлі, сказілася [34], а есліби біла оправлена і за се на другой стороне отколься рови починают на той речце Смочи Став Войтовскі занят

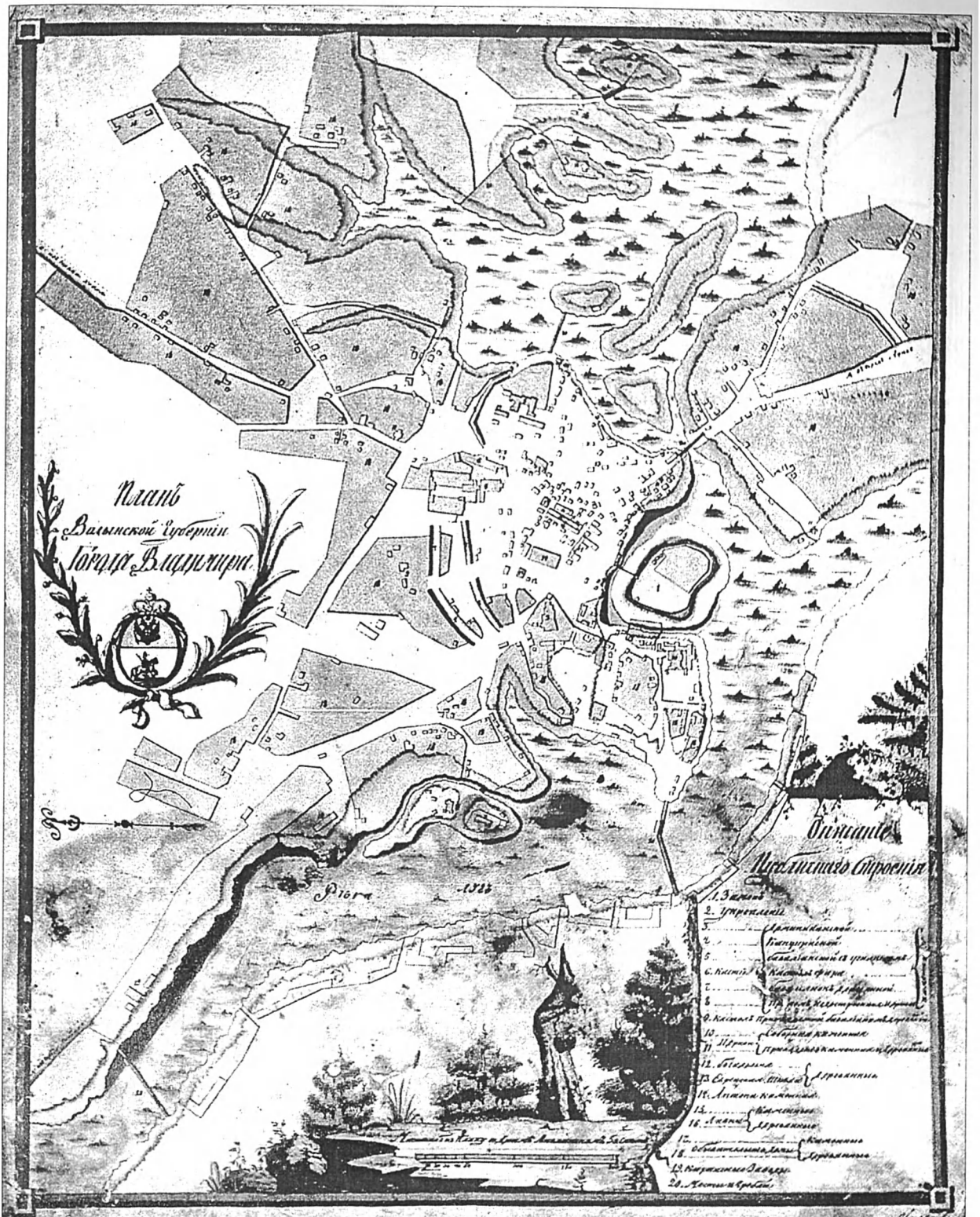

Рис. 6. «Планъ Волинской губернии города Владимира». З фондів РДА.

[35] бил, тогдиби з двоїх сторін вода в тії рови приходіла і, которий же Став і греблю Войтовскую велілі єсьмо Войту заняти, і он сам поднялся оний Став свой справіті, а о тую другу греблю от велікоє рекі потреба єст ласкі і розказаня Господарского [36]. А паркан которий Міщане справують обачили

єсьмо, іж добре Єго будують деревом, а не плетеном, кліткі з обланками, а інде доми в стєну справують, єстліби так до конца справілі, яко почалі, тогди в доброй обороне Місто будет» [37].

З вищенаведеного фрагменту ревізії стосовно міських укріплєнь можна зробити декілька

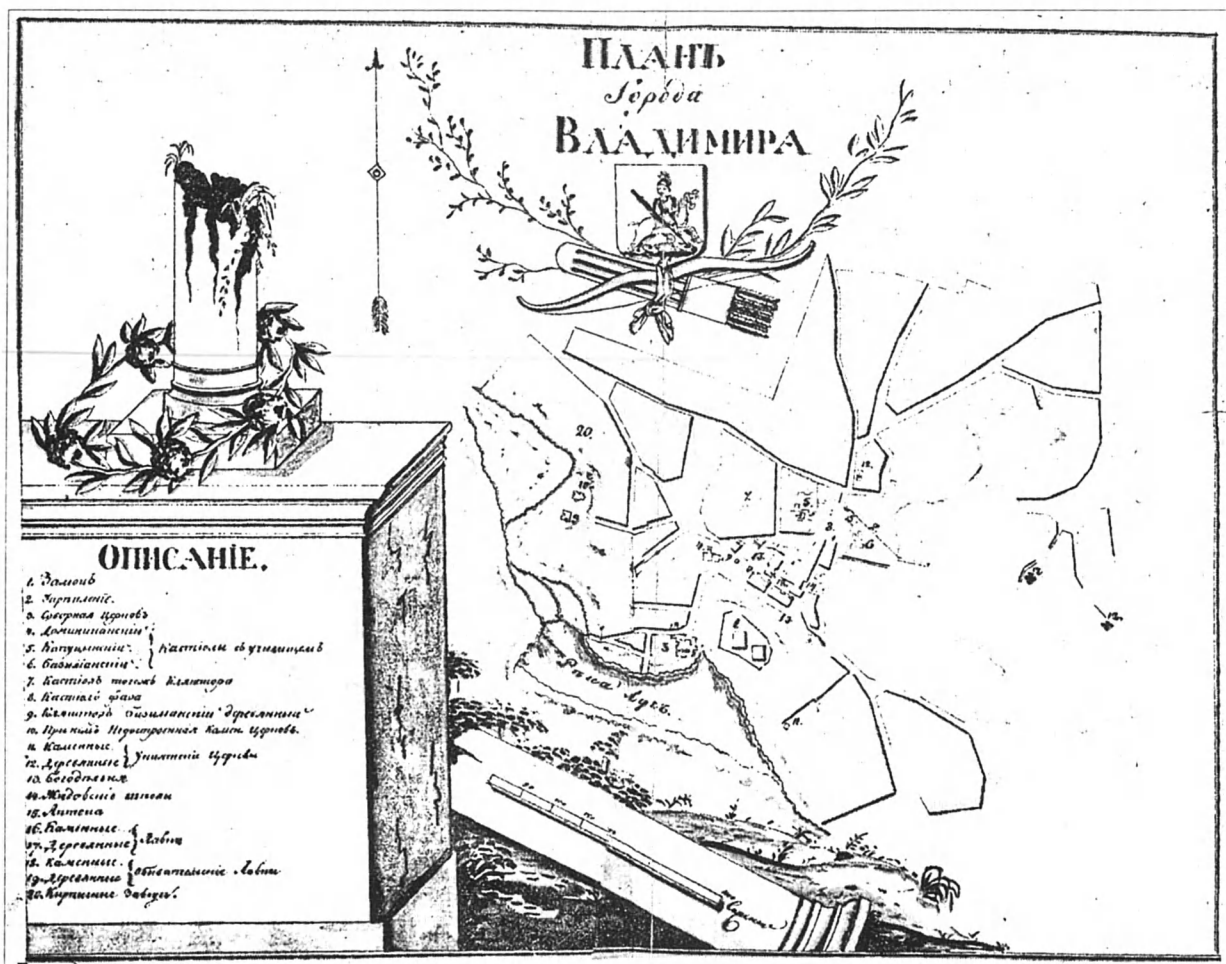

Рис. 7. «Планъ города Владимира». З фондів РДВІА.

важливих висновків про тодішній стан міської фортифікації, не торкаючись поки що самого замка. Очевидно, що в цілому все ще існувала система міських укріплень. Причому, як зауважує автор, збереглася вона ще «з стародавніх часув», що з великою імовірністю можна розцінити як факт засадничої збереженості укріплень давньоруської доби. Основними елементами цієї системи були рови, земляні вали та паркан, влаштований по верху валів. Зазначений в описі дерев'яний «паркан» з «обланками» на відміну від найпростішого тиноподібного плоту («плетене») був значно витратнішою але й суттєво надійнішою конструкцією, являючи собою вкопані вертикально дерев'яні стовпи, поміж якими на висоту декількох метрів вкладалися горизонтальні ряди колод з отворами для ведення вогню [38]. До того ж конструкція паркану була доповнена обланками – захищеним проходом по верху стіни.

Як з'ясувалося під час люстрації, декотрі володимирці, а особливо люди князівські, панські і духовні римського та грецького обрядів. «котрі в мeste тамошнем мешкают і торгом ся обиходят»,

«... того паркану роботі не хотят і інших платув і подачек местських не тягнут» [39]. Реакція королівських ревізорів на такі скарги міщан, які користалися з магдебурзького права на самоуправління, була досить рішучою: «І ми за паркановую роботу казалі таких непослушних моцно грабіті і дельніці їх заробліваті [40], бо оборона местская, всім потреба ест» [41].

Слід також звернути увагу на ту фортифікаційну роль, яка відводилася ревізорами облаштуванню водних перешкод на підступах до міста. Вказується, зокрема, на необхідність поновити два стави, – один на річці Смоч, інший – на Лузі. Очевидно, ці штучні водойми, як і земляні вали, існували в місті здавна. Особливо прикметним є зауваження стосовно потреби відновлення греблі на р.Смоч, «где ониї рови оперлі», в результаті чого б «велікая твержа всему місту і замку била» [42]. Можливо, ця пропозиція була свідченням певного досвіду та винахідливості самих ревізорів, однак більш вірогідним виглядає, знову ж таки, давньоруське походження цього оригінального способу підсилення міської оборони.

Рис. 8. «Планъ города Владимира с прожектором сочинен 1807 года ___ дня». З фондів РДА.

Ревізія 1545 р. містила також багато подробиць стосовно самого замку. На той час він мав 5 обронних башт і 70 городень. Кожна башта і кожна городня здавна були закріплені за певними особами чи то громадами, які несли відповідальність за підтримання їх у належному стані. Власне в цьому і полягала основна мета ревізії – перевірити, як ці зобов'язання виконуються і в якому стані знаходяться укріплення. Кожна башта мала свою назву: Воротна (надбрамна), далі наліво по колу – Коширська (по імені її опікуна луцького старости князя Коширського), Містская або Міська (утримувалася самими міщанами), Земська («всіх княжичів і панів і землян повіту Володимирського»), Королівська («на гроші королівські оправлена зовсім»). Впритул до Королівської башти на місці колишніх шести городень «дом королевський вділан ест» [43]. Підсумковий висновок з ревізорських оглядин виявився доволі невтішним – «городень всіх ліхих двадцет, а веж чотири, то все оправленя потребуе» [44].

Згадується в описі і новий міст перед Воротною баштою, що «ест вділан ново, который перед тим ніколи не бивал» [45]. А ще місцеві земляни розповіли ревізорам, що «... колі мосту не било,

а бивал везд до замку краем тої гори, оні повинні билі паркан краем тої гори робіті плетенем і обмазиваті» [46]. Ця, на перший погляд, другорядна інформація свідчить про важливу обставину більш раннього періоду в історії міста – а саме, про імовірну непричетність просторового розташування цього мостового переходу до способу комунікації між дитинцем і посадом (окільним містом) в давньоруському Володимирі.

В люстрації 1552 р. знаходимо ще одну лаконічну характеристику володимирського замку: «Стоїт замок на горе невысокой але прикрой, а вода около, приступ з одноє стороны перед вороти через ров водяний, который может человек каменем з руки перекинути» [47].

Про внутрішню забудову замку, не рахуючи так званого «королівського дому», ревізія 1545 р. не подає жодних відомостей, а опис від 1552 р. згадує лише королівську резиденцію («палац господарскі ново збудован з протеса соснового, гонти побит»), 12 домів землянських та церкву Св. Якима [48]. Така малорозвинена забудова всередині замку мала означати лише те, що замковий оборонний комплекс, залишаючись на той час важливим архітектурно-просторовим ядром міста, в повсякденному

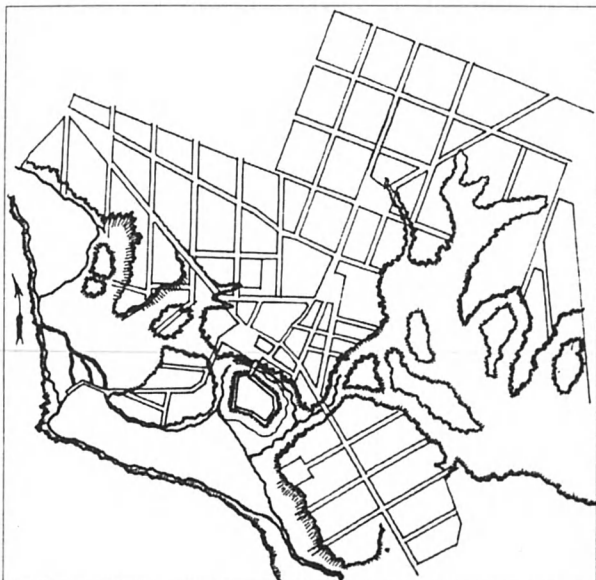

Рис.9. Володимир-Волинський. Розпланувальна проектна схема міста. Прорис з фіксаційного плану 1807 р. Кресленик О. Плоскої.

житті городян в мирний час не відігравав помітної ролі, хіба що ускладнював це життя потребою регулярних виплат на його утримання. Однак водночас він давав їм шанс забезпечити себе і свій найцінніший скарб в тих непоодиноких випадках, коли місто ставало об'єктом зовнішньої агресії і міські захисні кордони не могли витримати натиску неприятеля.

Перші ознаки поступової деградації стародавніх укріплень Володимира виразно проступають вже в сер. XVI ст. і розпочалася вона з оборонного кордону на лівому березі Смочі. Як записали ревізори в 1552 р., цей «... дальши вал на многих местцах попован, розкопан і поставено там у ровах халупи, бровари і солодовні, а інде сади» [49].

Таке нехтування безпекою могло означати лише одне – ця частина міста стала втрачати своє значення як повноцінна складова частина міського організму. Основний функціонально-просторовий ареал зосередився тепер в правобережній зоні Смочі. Ця зона завдяки ставам та болотам мала підхід «... з одної сторони толко, как би з шостое часті землею сухою і там три високі перекопи» [50]. Звертає на себе увагу те, що в цьому документі вказано на існування вже не двох, а трьох перекопів, які, мабуть, з'явилися незадовго до інвентаризаційного перепису.

В описі 1552 р. знаходимо також коротку характеристику головного просторового осередку міського життя – ринкової площі, яка розташовувалася в центрі правобережної частини міста, північніше від замку – там, де сьогодні знаходиться будівля

критого ринку. Характеристика дуже цікава з погляду на тодішній стан торгівлі в місті: «Клеток [51] крамних на ринку 24, держат їх жидова, а одна войтова. Резничих яток 6, семая войтова, але порожи бо продают мясо на столках, на сохачках [52] ...» [53].

Стосовно архітектурно-просторових параметрів ринкової площі маємо обмежені відомості, головне зі значно пізніших картографічних джерел. Її зовнішні межі наближалися в плані до форми квадрату з довжиною сторін близько 130 метрів. І за формою, і за розмірами володимирський ринок був подібний до площ в таких містах як Звягель, Острог, Камінь-Коширський, Кременець, Клевань [54].

Спеціального будинку ратуші в той час, очевидно, ще не існувало. Принаймні такий висновок можна зробити з тексту привілею, наданого міщанам Володимира в 1570 р. королем Сигізмундом Августом, згідно якого дозволялося «... війту і раді володимирській ратуш, як самі того забажають, будувати, а під ратушем всіяке питво, мальмазию, мускателі і вино для порядку ратушного... тримати і шинкувати, а також крамниці ятки при тій же ратуші, на якому місці захочуть, збудувати» [55]. Чи скористалися володимиряни в повній мірі з цього дозволу, про те не маємо достеменної інформації.

Як вже зазначалося вище, в описі 1552 р. було зафіксовано 13 об'єктів сакрального зодчества – 11 православних церков і 2 католицьких храми. Лише два з них – Успенський собор і Василівська церква збереглися до нашого часу, хоча і в перебудованому вигляді. Миколаївська церква та парафіяльний костел згодом були споруджені заново на місці своїх попередників. Решта храмів, переважно дерев'яних, були втрачені в різні роки і сьогодні не існують, хоча і знайшли своє відображення в працях Є. Дверницького [56] та М. Теодоровича [57]. Усі вони, звичайно, значно поступалися своїми розмірами «владичому» Успенському собору. Тим не менш кожний з них відіграв важливу роль візуальної висотної доміанти серед безпосередньо прилегло до них міського середовища, особливо якщо врахувати, що це середовище було сформоване переважно невисокою житлово-садибною забудовою. А всі разом вони перетворювали місто на мальовничу панораму церковних бань та замкових веж, що приваблювала та тішила око подорожнього, з якої б сторони він не наближався до міста.

Протягом XVII – XVIII ст. місто продовжувало поступово але неухильно рухатися в напрямку суспільної та господарської маргіналізації. Все менше уваги приділялося належному утриманню королівського замку, все помітніше опливали давні

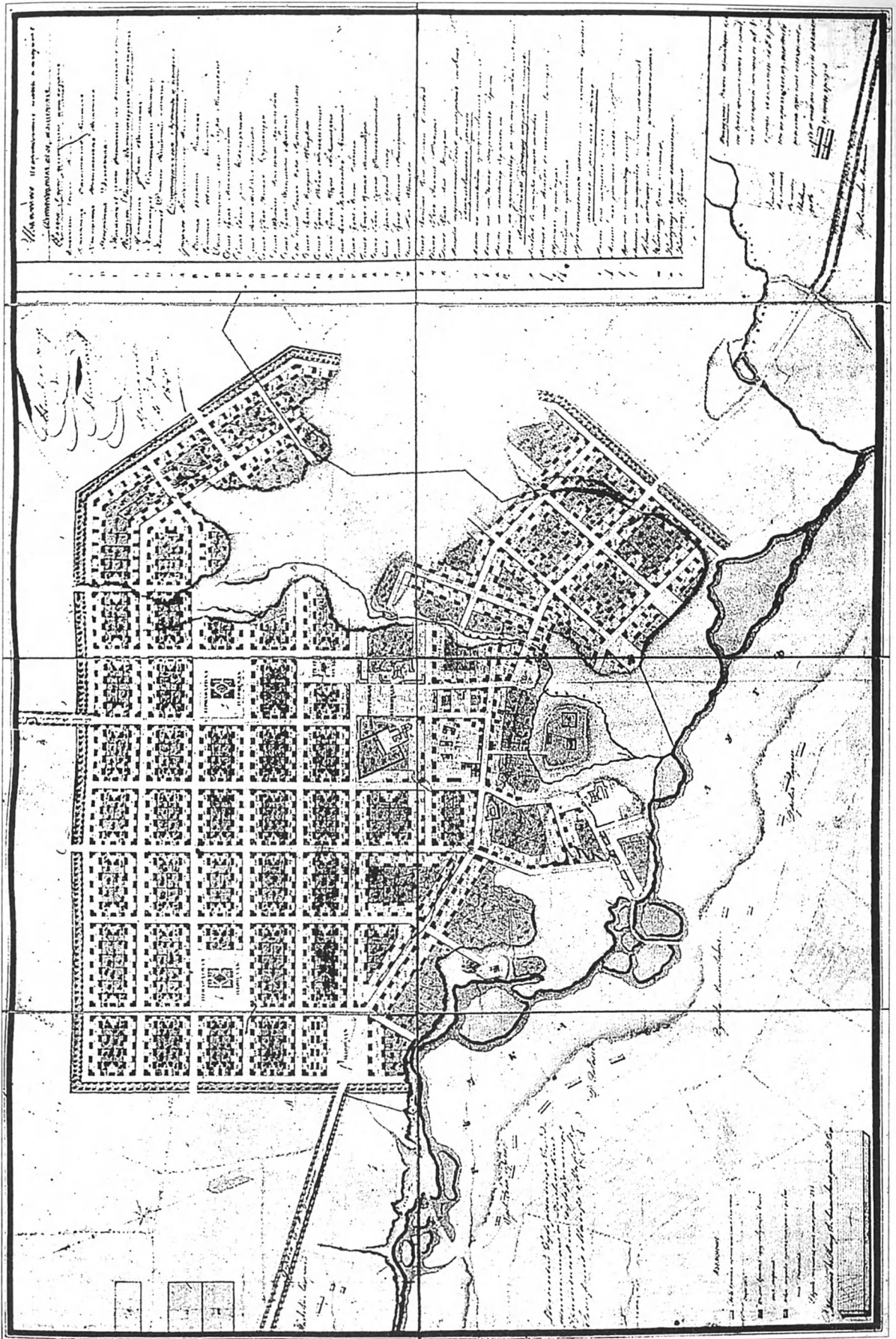

Рис. 10. Затверджений проектний план міста. 1840 р. з фондів РДІА.

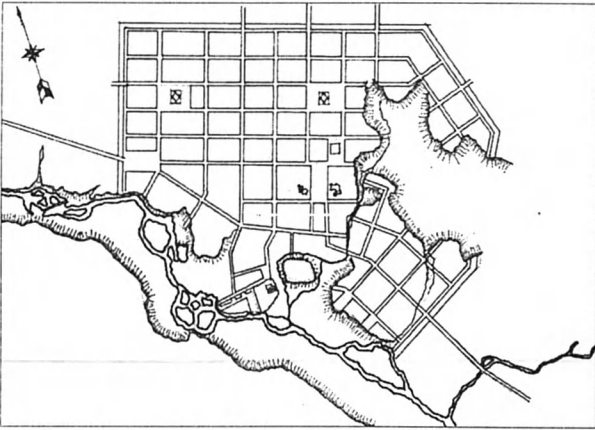

Рис. 11. Розпланувальна схема проекту 1840 р.
Прорис з проектного плану. Кресленник О. Плоскої.

земляні вали окільного міста, все мілкішими ставали оборонні рови, все більш зіщупленими виглядали міщанські житла, відбудовані після чергової нищівної пожежі. Темпи руйнацій та занепаду виразно поступалися темпам та обсягам нового будівництва, хоча тим не менш в середині XVIII ст. місто отримало дві непересічні архітектурні споруди – парафіяльний костел Якіма та Анни та храм Товариства Ісуса в ім'я Послання Апостолів.

В люстрації володимирського староства з 1765 р. яскраво вимальовується стан деяких фрагментів його тогочасної забудови: «Зámok володимирський, – на болоті, його вмисне колись там висипали; він оточений навколо валами; через болото [58] міст дерев'яний попсований, дерев'яну двоповерхову браму [59] недавно побудовано; на першому поверсі є в'язниця для поспільства; на другому – помешкання; верхня вежа [60] – для шляхти, покараної декретами. З лівого боку – дерев'яний будинок для городських урядів і канцелярія не тільки потребує направи, але їх цілком наново треба побудувати... Вали місцями пообсовувалися, з рова нема і знаку, бо його замулило. Колись навколо міста були вали, а йшов теж вал від річки Смочі до річки Лугу, його тепер розорав священник під горбд, рів цілком засипаний. Але, не зважаючи на те, що замчище зруйноване, все ж воно подібне до місця якоїсь оборони. З огляду на те, що будинки понижені, документи не мають безпечного місця. Так само не має приміщення й суд, і коли судить, то мусить боятися небезпеки, щоб дім не завалився. Тим то міркуємо, щоб Річ Посполита, бачачи потреби замку, якнайскоріше задумалася над тим, як би його направити...» [61]. Через чверть століття наступні ревізорі стикнулися зі ще більш сумною картиною: «... зámковий майдан без ніяких забудувань, міські та судові установи урядують то в монастирських будинках, то в заїзжих домах» [62].

Після поділів Польщі і отриманням містом статусу повітового центру Волинської губернії його розпланувально-просторовий розвиток відразу став об'єктом прискіпливої уваги нової російської влади. Першим практичним заходом стало імператорське розпорядження здійснити фіксаційну картографічну зйомку існуючої забудови всіх повітових центрів, в тому числі Володимира. Його виконання перебувало під постійним контролем і у 1798 р. зусиллями губернських землемірів ця не проста праця була завершена, В архівах збереглося декілька таких окомірних рукописних фіксаційних планів Володимира-Волинського кінця XVIII – початку XIX ст. в різних версіях (рис. 4–7), які походили від одного першовзірця і відрізнялися головним чином елементами графічного оформлення [63].

При обмірах застосовувався окомірний метод натурної фіксації з використанням найпростіших геодезичних приладів, а тому ці плани не відрізнялися топографічною точністю і повнотою. Однак саме завдяки їм була створена мінімально необхідна вихідна база для подальшої розробки проектних планів по впорядкуванню міської забудови. Аналіз усіх цих планів-близнюків дозволяє досить вичерпно охарактеризувати тогочасний стан міської забудови.

Перше, що звертає на себе увагу у порівнянні з сьогоденням, це гідрологічна ситуація, яка характеризувалася великими заболоченими територіями з декількома острівними утвореннями, включаючи міське ядро – колишній давньоруський дитинець (згодом замок). Ще досить добре простежуються окремі фрагменти земляних валів окільного міста – подвійних в північній його частині, одинарного – в східній, на лівому березі Смочі. Забудова в цілому мала нерегулярний характер і лише там, де колись була розпланована ринкова площа, бачимо ледь помітний прямокутник її внутрішніх кордонів. За лінією колишніх міських валів чітко видно три напрямки розвитку передмість, визначені головними під'їздами з боку Луцька, Ковеля та Устилуга. Лівий берег Луги на більшості фіксаційних планів взагалі не має забудови.

Також виразно видно основні сакральні ансамблі – уніатського Успенського собору з єпископським двором і три католицьких кляштори – домініканський, єзуїтський та капуцинський, причому останній розташувався безпосередньо на місці розкиданих земляних валів. Кількість парафіяльних церков скоротилася до шести, при цьому дві – Василівська та Введенська – знаходилися на території колишнього окільного міста, а інші чотири – на передмістях.

Перший проектний план впорядкування міської забудови (рис. 8,9) був складений в 1807 р. шляхом нанесення нових вулиць та площ безпосередньо на фіксаційний план [64]. При цьому він практично не зачіпав старого окільного міста і його розпланувальну структуру з існуючими вулицями та провулками. Проте на передмістях відповідно до трьох радіальних напрямків передбачалося прокладання нових прямолінійних вулиць на основі жорстких ортогональних схем. Очевидно, саме ця жорсткість, неузгоджена з існуючими реаліями, стала головною причиною того, що цей генплан так і лишився на папері.

Не меншою жорсткістю і схематизмом вирізнявся і другий генплан міста (рис. 10–11), затверджений імператором в 1840 р. [65]. Це була радикальна спроба насильницьким чином накинати ортогональну («шахову») сітку нових вулиць на все місто, включно з найстарішою його частиною. Лише для головної міської вулиці, що проходила з південного сходу на північний захід, та для головних сакральних об'єктів передбачалося більш-менш узгоджена адаптація до нової розпланувальної схеми. Решта запроектованих міських вулиць разом з поквартальною садибною забудовою та декількома площами мали з'явитися заново.

Однак життєві реалії і вже усталена протягом століть містобудівна структура Володимира виявилася значно сильнішими від абстрактних проектних схем цього варіанту. Порівнюючи сьогодні проектний план 1840 р. з сучасним міським розплануванням, можна дійти однозначного висновку, що практично не існують ознаки, які можуть свідчити про його хоча б часткову реалізацію. Втім, влада покладала на те певні сподівання, оскільки у відомому виданні П. Батюшкова [66] саме на ґрунті цього плану була подана ілюстрація під назвою «План части города Владимира-Волынского с показанием находящихся в нем памятников русской древности» (рис. 12).

В II-й пол. XIX ст. архітектурно-розпланувальний розвиток міста характеризувався головним чином еволюційним нарощенням міської території. Зростання це відбувалося на основі того структурного каркасу, який історично склався протягом попередніх століть на основі трьох відцентрових напрямків – західного (тепер вул. Устилузька), північного (вул. Ковельська) та східного (вул. Луцька).

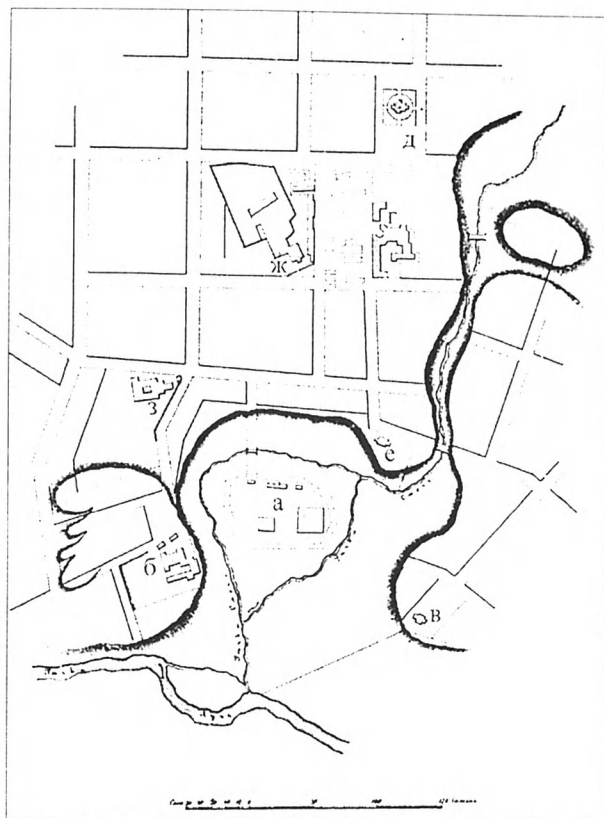

Рис. 12. Фрагмент проектного розпланування центральної частини міста відповідно до плану 1840 р. з позначенням основних архітектурних пам'яток: а – замок; б – Успенський собор; в – Василівська церква; г – поєзуйтський монастир; д – Миколаївська церква; е – Введенська церква; ж – фарний костел; з – подомініканський монастир.
За П. Батюшковим.

Забудова міжрадіальних секторів здійснювалася шляхом локальних будівельних акцій, внаслідок чого вулична мережа виглядає в цілому доволі різномірною.

Важливим містобудівним фактором в кінці XIX ст. стала розбудова військового гарнізону російської армії в західній частині міста по дорозі на Устилуг. Помітний відбиток на просторовій структуризації міста залишила також прокладка залізничної колії на поч. XX ст. Як і в інших історичних містах Волині (Дубно, Рівне, Ковель та ін.) нова транспортна артерія стала активним чинником господарського освоєння нових територій, не лише стимулюючи виробничий потенціал міста, але й закладаючи нові інфраструктурні підвалини міської забудови на багато років уперед.

ДЖЕРЕЛА

1. На законодавчому рівні Володимир-Волинський включений до офіційного списку стародавніх міст, селищ і сіл України у 1968 році. Див.: Законодавство про пам'ятки історії та культури.– К.: Політвидав України, 1970.– С. 304.
2. В етимології цього топоніму, очевидно, віддзеркалювалися характерні ландшафтні особливості розлогої річкової заплави – П.Р.
3. Цинкаловський О. Матеріали до археології Володимирського повіту // Записки наук. тов. ім. Т.Г. Шевченка.– Т. 144.– Львів: Вид-во НТШ, 1937.– С. 197.
4. Раппопорт П. А. Военное зодчество западно-русских земель X – XIV вв.– Л.: Наука, 1967.– С. 68.
5. Раппопорт П. А. Военное зодчество...– С.70.
6. Трегубова Т. А. Города Галицкой и Волынской земель // Русское градостроительное искусство. Древнерусское градостроительство. Под ред. Н.Ф. Гуляницкого.– М.: Стройиздат, 1993.– С.127.
7. Кучинко М. М., Охріменко Г. В., Петрович В. В. Історія міста Володимира-Волинського від найдавніших часів до середини ХХ ст. (у світлі соціотопографії).– Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2004.– 260 с.
8. Цікаво, що приблизно таку саму площу 1,5 га мав старовинний дитинець у Києві. Див.: Раппопорт П. А. Военное зодчество...– С.187.
9. На фіксаційних планах кінця ХVІІІ ст. цей водотік вже відсутній, але сліди перекопу добре помітні. Показав його на своєму реконструктивному плані і О. Цинкаловський.
10. Літопис руський / Пер. з давньорус. Л.Є. Махновця.– К.: Дніпро, 1989.– С.154.
11. Літопис руський...– С. 269.
12. Сьогодні цей головний вуличний тракт старого середмістя має два продовження: в східному напрямку – це вулиця Луцька, в західному – вулиця Устилузька – П.Р.
13. Цинкаловський О. Княжий город Володимир.– Львів: Фонд «Учітеся, брати мої», 1935.– С. 28; Трегубова Т. А. Города Галицкой и Волынской земель // Русское градостроительное искусство. Древнерусское градостроительство. Под ред. Н.Ф. Гуляницкого.– М.: Стройиздат, 1993.– С.124.
14. Археологічні обстеження місця розташування колишньої П'ятницької церкви, проведені М. Каргером в 1956 році, також не виявили жодних слідів споруди ХІІ–ХІІІ ст. Див.: Каргер М. К. Вновь открытые памятники зодчества ХІІ–ХІІІ вв. во Владимире Волынском // Ученые записки Ленинградского госуниверситета.– 1958.– № 252. Серия исторических наук.– Вып. 29.– С. 12.
15. Дверницкий Е. Н. Памятники древнего православия в г. Владимире-Волынском.– К: Тип. К.Т. Корчак-Новицкого, 1889.– С.53.
16. Літопис руський...– С.370.
17. В літописному оригіналі подано: «... дивишуся ему, рекъше, яко така града не изобретох ни в немечкых странах». Цит. за: Каргер М. К. Вновь открытые памятники... – С.3.
18. В буквальному розумінні стояли на «городі», тобто на спеціальних проходах, влаштованих вздовж оборонних стін для ведення захисних дій – П.Р.
19. Літопис руський...– С. 388.
20. Там само.– С. 447.
21. Там само.– С. 452.
22. Orłowicz M. Ilustrowany przewodnik po Wołyniu.– Łuck: Tow. Krajoznawcze i opieki nad zabytkami przeszłości w Łucku, 1929.– S. 149.
23. Цинкаловський О. Княжий город Володимир...– С. 31.
24. Pawłowski W. Zamek Włodzimierski (Królewski) // ZW.– 1939.– № 3.– S. 39.
25. Zajączkowski St. Wołyń pod panowaniem Litwy // RW.– Równe, 1931.– Т.2.– S. 5.
26. Кучинко М. М., Охріменко Г. В., Петрович В. В. Історія міста...– С. 99–100.
27. Авторська спроба графічної реконструкції мурованої та дерев'яної версій замку опублікована в: Ричков П. А., Луц В. Д. Сакральне мистецтво Володимира Волинського.– К.: Техніка, 2004.– С. 39.
28. Памятники, изданные Киевскою комиссией для разбора древних актов.– К.: 1859.– Т. 4.– Отд. 2: Описание замков Владимирского, Луцкого и Кременецкого 1545 года.– С. 14.
29. Baliński M., Lipiński T. Starożytna Polska... Warszawa: Nakł. z druk. St.Orgelbrandta, 1845.– Т.ІІ.– S. 1413.
30. Памятники, изданные Киевскою комиссией...– 232 с.
31. Впорядкування, впровадження порядку – П.Р.
32. На той час це Федір Сангушко – П.Р.
33. Те саме, що шляхтич з земельним володінням – П.Р.
34. Тут в сенсі «зруйнувалася» – П.Р.
35. Тут в сенсі «заповнений» – П.Р.
36. Тобто «наказу Королівського»– П.Р.
37. Памятники, изданные Киевскою комиссией...– С. 34–35.
38. Див.: Fuglewicz S. Ilustrowana historia fortyfikacji.– Warszawa: Rewasz, 1991.– Tabl. 4.
39. Памятники, изданные Киевскою комиссией...– С. 37.
40. Тобто «забудувати» – П.Р.

41. Памятники, изданные Киевскою комиссией... – С. 37.
42. Там само. – С.24.
43. Там само. – С.24.
44. Там само. – С.27.
45. Там само. – С.27.
46. Там само. – С.28.
47. Baliński M., Lipiński T. Starożytna Polska... Warszawa: Nakł. z druk. St.Orgelbrandta, 1845.– Т.II.– S.1415.
48. Там само.
49. Там само.
50. Там само.
51. Тобто «крамниця».
52. Тобто «на палицях».
53. Baliński M., Lipiński T. Starożytna Polska... – S.1416.
54. Ричков П. Ринкові площі міст Волині XV – XIX ст. Архітектурно-планувальні рішення // Тези респуб. конференції, присвяченої «Атласу історії культури Волинської області». – Луцьк: УТОПІК, 1991. – С. 32–35.
55. Źródła dziejowe. T.V.– Warszawa, 1877.– S.145.
56. Дверницький Е. Н. Памятники древнего православия... – 63 с.
57. Теодорович Н. И. Город Владимир Волынской губернии в связи с историей Волынской иерархии. – Почаев: Тип. Почаево-Успенской лавры, 1893. – 269 с.
58. Тут йдеться про замулений та зарослий оборонний рів, через який в середині XVI ст. було перекинуто місток.
59. Очевидно йдеться про надбрамну вежу замку.
60. Така, що розташована по верху земляного замкового валу – П.Р.
61. Цинкаловський О. Княжий город Володимир... – С.71–72.
62. «Заїзжий дім» або просто «заїзд» – стародавній тип містечкового готелю, в якому під одним дахом ночували і гості, і їхні кінні екіпажі – П.Р.
63. Зокрема: РДІА, ф.1350, оп. 312, сп.9, «План города Владимир-Волынский»; Ф.1293, о.166 Вол., сп.15 «План Волынской губернии города Владимира»; Ф.1293, о.166 Вол., сп.17, «План Волынской губернии города Владимира»; РДВІА, ф.ВУА, сп.21528, а.77 «План города Владимира».
64. РДІА, ф.1293, о.166 Вол., сп.16, «План города Владимира с прожектором. Сочинен 1807 года декабря _ дня».
65. Після багаторічної бюрократичної тяганини документ був затверджений власноручним підписом імператора «Бить по сему. Николай». Див.: РДІА, ф.1293, о.166 Вол., сп.19, «План города Владимира Волынской губернии».
66. Батюшков П. Памятники старины в западных губерниях империи. – СПб., 1868. – Вып. 1. – Б.п.

Західноукраїнське місто Володимир-Волинський має прадавню історію. В домонгольський період Володимир тривалий час виконував функції столиці удільного князівства на західних рубежах Давньої Русі. Аналіз історичної топографії міста, літописних джерел, а також відомих картографічних матеріалів дають можливість визначити загальні напрямки його просторового розвитку. Стає можливою також гіпотетична реконструкція послідовних етапів цієї еволюції.

The West-Ukrainian city Volodymyr-Volynskiy has the most ancient history. In the pre-mongolian period Volodymyr executed the functions of the capital of autonomous specific principality on the western borders of Old Rus. Analysis of historical topography of city, annalistic sources, as well as the known cartographic materials gives an opportunity to define general directions of its spatial development. Also a hypothetical reconstruction of the successive stages of this evolution becomes possible.